ARANYMADÁR

Tanulmányok Tánczos Vilmos tiszteletére

© www.kjnt.ro/szovegtar

ARANYMADÁR

Tanulmányok Tánczos Vilmos tiszteletére

Szerkesztette:
Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel

Kriza János
Néprajzi Társaság

BBTE Magyar Néprajz és
Antropológia Intézet

Erdélyi
Múzeum-Egyesület

Kolozsvár
2019

A kötet kiadását támogatta | Realizat cu sprijinul:

Kiadja a Kriza János Néprajzi Társaság
400162 Kolozsvár, Croitorilor (Mikes) u. 15.
telefon/fax: +40 264 432 593
e-mail: kriza@kjnt.ro
www.kjnt.ro

Lektorálta:
dr. Keszeg Vilmos
dr. Pozsony Ferenc

A rezümék fordításai: Ilyés Sándor

© Kriza János Néprajzi Társaság
© Erdélyi Múzeum-Egyesület
© A szerzők

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Aranymadár : tanulmányok Tánczos Vilmos tiszteletére / szerkesztette Jakab Albert Zsolt, Peti Lehel. - Cluj-Napoca : "Kriza János" Néprajzi Társaság : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2019
ISBN 978-606-9015-11-7
ISBN 978-606-739-129-9

I. Jakab, Albert Zsolt (ed.)
II. Peti, Lehel (ed.)

39

Nyomdai előkészítés: IDEA PLUS, Kolozsvár
Borítóterv és tipográfia: Könczey Elemér
Számítógépes tördelés: Fazakas Botond

A borító Tóth Orsolya fotójának felhasználásával készült.
A portré Pethő Ágnes fényképe.

Nyomda: IDEA nyomda, Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

BEKÖSZÖNTŐ

Piros hajnal hasada... – tiszta, meghitt, ünnepkezdő idő. Tánczos Vilmost, a tudóst és tanárt, a kollégát és barátot köszöntik tisztelői, pályatársai és tanítványai, elismerve és becsülve munkásságát.

A kötet címe jelképes, az ünnepelthez több szálon kötődik. Utal az archaikus imák gyűjtésével elismertté vált kutatóra, a feledésbe merülő világokat, a folklór szimbolikus formáit rendszerben láttató tanárra, az erdők, havasok és hegygerincek természetjáró emberére.

Piros hajnal hasada, égi madár reppene... – égi madár, szabad madár, *közel a földhöz, éghez, csillagokhoz.* Felemel, üzenetet hoz, perspektívát kínál. Ott, ahol megnyílik és megérthető a világ, ahonnan az ember fényt, igazat, erőt remél. Magasan, a szakadéknyi idő fölött...

Aranymadár. Szabad, rálátása van, beavatott. Gazdag életmű, minőség, érték kifejezője. Tánczos Vilmosé.

A szerkesztők

© www.kjnt.ro/szovegtar

TARTALOM

Az idő és a pálya létrafokai. Tánczos Vilmos 60 éves (Péntek János) 13
Tánczos Vilmos bibliográfiája 19

GYÖNGYÖKKEL GYÖKEREZTÉL – IMA, VALLÁS, RÍTUS

Mohay Tamás
Régi imák Ligetről 55
Balázs Lajos
Sorsfordulatok népi imái 67
Kész Margit
„Sok szép imádságot leírtam." Archaikus imák a szakrális nép kéziratos füzetekben Ugocsa megye magyar falvaiban 79
Takács György
„Rázatban, harmatban fejték..." Adalékok egy gyimesfelsőloki ráolvasó interetnikus kapcsolataihoz 93
James Kapaló
„Ő felolvasott nekem egy imát, és én visszaolvastam Neki" Gagauz nők, csodásan szerzett olvasni tudás és az álmokban megjelenő ráolvasások 107
Perger Gyula
A szószék világossága. Erkölcs, szokások és hiedelmek a felvilágosodás-kori katolikus prédikációkban 125
Iancu Laura
A 99%-os bizonyosság. Az istenkép és kontextusa a népi vallásosságban 139
Vámos Gabriella
Gyógyulás és gyógyítás a hit erejével (is) 157
S. Lackovits Emőke
Szent Flórián tisztelete a bakonyi és a Balaton-felvidéki közösségekben 167

Bárth János
Házszentelés 18–20. századi római katolikus erdélyi levéltári források tükrében . . . 185
Barna Gábor
Vezetők és vezetettek. Társadalmi rétegek, nemek, életkori csoportok és szerepek egy laikus vallási társulatban 195
Lukács László
Ne menjen a világ Csíksomolyóra! 209
Nyisztor Tinka
Pusztina–Kacsika, Cacica–Pustiana. Moldvai zarándoklatok, magyar misék az új évezred küszöbén. 215
Vass Erika
A 25. gyalogos zarándoklat Esztergomból Mátraverebély-Szentkútra. 229
Kis-Halas Judit
Magyar MAGok Máriagyűdön. A szent hely újraértelmezése. 239

NYISS KAPUT, ANGYAL! – ARCHETÍPUS, SZIMBÓLUM, ÉRTELMEZÉS

Limbacher Gábor
A kör megjelenése, szerepe és jelentősége 259
Szacsvay Éva
A Hunyad megyei reformátusok ördögei a 17–21. században. 273
Harangozó Imre
A szent idő arcai... Magyar szentek – ortodox freskók. 293
Kész Barnabás
Motívumok és jelképek az ugocsai magyarság 19–20. századi népi díszítőművészetében. 305
Terdikné Takács Szilvia
Krisztus teste szánkon. Az Oltáriszentség jelvilága a teológiától az archaikus népi imádságokig. 321
Székely Melinda
Az újszülött beavatása Feketelakon 331
Halász Péter
„...akkor ha így volt nekem, akkor így volt az egésznek.” Lakodalmi szokások a moldvai Lészpeden. 339
Szőcsné Gazda Enikő
Mézeskalácsosok a csíksomlyói búcsún 355

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

TARTALOM

Az idő és a pálya létrafokai. Tánczos Vilmos 60 éves (Péntek János) 13
Tánczos Vilmos bibliográfiája 19

GYÖNGYÖKKEL GYÖKEREZTÉL – IMA, VALLÁS, RÍTUS

Mohay Tamás
Régi imák Ligetről 55
Balázs Lajos
Sorsfordulatok népi imái 67
Kész Margit
„Sok szép imádságot leírtam." Archaikus imák a szakrális nép kéziratos füzetekben Ugocsa megye magyar falvaiban 79
Takács György
„Rázatban, harmatban fejték..." Adalékok egy gyimesfelsőloki ráolvasó interetnikus kapcsolataihoz 93
James Kapaló
„Ő felolvasott nekem egy imát, és én visszaolvastam Neki" Gagauz nők, csodásan szerzett olvasni tudás és az álmokban megjelenő ráolvasások 107
Perger Gyula
A szószék világossága. Erkölcs, szokások és hiedelmek a felvilágosodás-kori katolikus prédikációkban 125
Iancu Laura
A 99%-os bizonyosság. Az istenkép és kontextusa a népi vallásosságban 139
Vámos Gabriella
Gyógyulás és gyógyítás a hit erejével (is) 157
S. Lackovits Emőke
Szent Flórián tisztelete a bakonyi és a Balaton-felvidéki közösségekben 167

Bárth János
Házszentelés 18–20. századi római katolikus erdélyi levéltári források tükrében . . . 185
Barna Gábor
Vezetők és vezetettek. Társadalmi rétegek, nemek, életkori csoportok és szerepek egy laikus vallási társulatban 195
Lukács László
Ne menjen a világ Csíksomolyóra! 209
Nyisztor Tinka
Pusztina–Kacsika, Cacica–Pustiana. Moldvai zarándoklatok, magyar misék az új évezred küszöbén. 215
Vass Erika
A 25. gyalogos zarándoklat Esztergomból Mátraverebély-Szentkútra. 229
Kis-Halas Judit
Magyar MAGok Máriagyűdön. A szent hely újraértelmezése. 239

NYISS KAPUT, ANGYAL! – ARCHETÍPUS, SZIMBÓLUM, ÉRTELMEZÉS

Limbacher Gábor
A kör megjelenése, szerepe és jelentősége 259
Szacsvay Éva
A Hunyad megyei reformátusok ördögei a 17–21. században. 273
Harangozó Imre
A szent idő arcai... Magyar szentek – ortodox freskók. 293
Kész Barnabás
Motívumok és jelképek az ugocsai magyarság 19–20. századi népi díszítőművészetében. 305
Terdikné Takács Szilvia
Krisztus teste szánkon. Az Oltáriszentség jelvilága a teológiától az archaikus népi imádságokig. 321
Székely Melinda
Az újszülött beavatása Feketelakon 331
Halász Péter
„...akkor ha így volt nekem, akkor így volt az egésznek.” Lakodalmi szokások a moldvai Lészpeden. 339
Szőcsné Gazda Enikő
Mézeskalácsosok a csíksomlyói búcsún 355

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

AZ ELHAGYOTT SZOLGA LÁZADÁSA – EGZOTIKUM, REPREZENTÁCIÓ, VIZUALITÁS

Fejős Zoltán
A nép mint látvány. Egy tíz éves kiállítási koncepció, elő- és utóirattal. 367
Kemecsi Lajos
Tárgyak, szövegek, szimbólumok. Gondolatok a Néprajzi Múzeum új állandó kiállításának koncepciójáról. 375
Gráfik Imre
A vallásos élet dokumentumai tárgyi céhemlékekben 387
P. Szalay Emőke
A „bibliás őrálló" I. Rákóczi György fejedelem úrasztali kannái észak-magyarországi református gyülekezeteknek 403
Tamás Ildikó
Számik (lappok) a budapesti állatkertben. Az egzotikus és idegen narratívumai. . . 421
Jakab Albert Zsolt
Az első világháború emlékezete Kolozsváron. Keretek, helyek, alakzatok 437
Könczei Csongor
„Rakja a sapkájába, erre a célra megfelel az is..." Hétköznapi „magyar irredentizmus" a két világháború közötti Erdélyben. 455
Ádám Biborka
December elseje és a kettős hatalmi szerkezet Székelyföldön. 469
Tekei Erika
A „homo festivus" az *Utunk*ban és a *Korunk* második folyamában 481
Mód László
Szempontok a szüreti fényképek értelmezéséhez. Esettanulmány Csongrádról. . . 493
Könczei Csilla
A vizuális médiumok testetlenné válása 503
Blos-Jáni Melinda
„Örömet szerezni az embereknek." A videózás mint pasztorációs gyakorlat Gyergyó- és Udvarhelyszéken az 1980-as és 1990-es években. 513
Séra László
Humor a táncban. 527
Furu Árpád
Észrevételek Csík és Gyergyó néhány településének utcarendszeréről 541

KULTÚRÁK TALÁLKOZÁSA – TÖRTÉNETISÉG, SORSOK, KÖZÖSSÉGEK

Bodó Csanád – Heltai János Imre
Beszélni valahogyan: magyar nyelvi revitalizáció Moldvában 553
Peti Lehel
„Nem lehetünk mindannyian... tradicionálisak." Nyelvi interakciók, változó identitások – moldvai csángók nyugat-európai migrációban 563
Ilyés Sándor
Toldi Miklóstól az interdiszciplináris üzenetekig. Megjegyzések a moldvai csángók kutatásának egyéni tapasztalataihoz. 583
Lajos Veronika
Újabb bolyongások egy moldvai csángó terepen. Kontextusok és tudástartalmak az antropológiai megismerés és értelmezés folyamatában. 591
Kovács Kiss Gyöngy
„Az szőlőnek dolgárul." Szőlők és szőlőtermesztés a kora újkori Kolozsváron 603
Prikler Szilvia Beatrix
„Én szolga legény, ipam pedig gazdaember levén, házába beházasodtam." Egy 19. századi válóper története és társadalmi aspektusai. 613
Holló László
Egy tragikus sorsú gróf és a radnóti Kornis–Rákóczi–Bethlen-kastély Erdélyi Római Katolikus Státus általi megvásárlásának története 629
Gyöngyössy Orsolya
Mozaikok a csongrádi kisgyermekek mindennapjaiból a 19. század elejétől az első világháborúig. 643
Papp Árpád
„Kilenc kilométerre innen..." A bori munkaszolgálatosok útja a kies közép-bácskai tájon, Cservenka és Zombor környékén, ahogyan azt néhány helyi kívülálló látta. . 649
Gagyi József
Sztrátya Domokos, kollektivista (1962–1967) 663
Marton József
Csíkszentkirályi Léstyán Ferenc (1913–2008), a küzdelem példaképe 679
Örsi Julianna
Pap Béla lelkész kiállása a társadalom jobbításáért a koalíciós években 687
Kürti László
„Mikiszporti öregek" – egy amerikai magyar közösség emlékei 707
Vajda András
Tehénfogat helyett traktor és személyautó. Motorizáció és mobilizáció a Maros megyei Sáromberkén 723
Szabó Á. Töhötöm
Újabb temetői rendeletek – és ami mögöttük van 739
Zsigmond Győző
Népi gombászat Csíkban 749

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

SZAPPAN A KREDENC SARKÁN – SZÖVEGEK, KUTATÁSOK, TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Pozsony Ferenc
Vázlat Csíkszék népi kultúrájáról 781

Verebélyi Kincső
A regölés hosszú rögös útja 791

Hála József
Mikor jelent meg Réső Ensel Sándor *Magyarországi népszokások* című klasszikus műve? Jegyzetek az első magyar népszokásgyűjteményről és szerzőjéről 811

Olosz Katalin
Mailand Oszkár és a Kisfaludy Társaság 823

Benedek Katalin
Egy recenzió utóélete 843

Magyar Zoltán
Csíki Szent László-hagyományok 863

Szulovszky János
Hogyan lett regement káplánból nagyváradi püspök? Anekdoták és történeti adatok Kalotay Ferencről 881

Fazakas Emese
Ló- és kutyanevek az erdélyi régiségben 893

Karácsony-Molnár Erika
Ég a Tisza és szalmával oltják... Nagyotmondó mesélők, hazugságmesék nyomában 905

Voigt Vilmos
Old Proverbs Never Die... A szólások továbbfejlődése vagy kiüresedése napjainkban 917

Bajkó Árpád
Halottbúcsúztatás Zsobokon – Gál Jankó László köszöntőmondó írásszokásai ... 929

Keszeg Vilmos
Munkába járni. Intézmény-, munkaantropológiai vázlat 945

Mikos Éva
A kulturális örökség funkcióinak változása a 20. század társadalomtörténeti folyamatai tükrében 985

Silling István
Bálint Sándor vajdasági kutatásairól 999

Hoppál Kál Bulcsú
Molnár Tamás, a magyar bölcselő. Két filozófiatörténeti toposz 1007

Tabula Gratulatoria 1015
Képek 1023

© www.kjnt.ro/szovegtar

HOLLÓ LÁSZLÓ

EGY TRAGIKUS SORSÚ GRÓF ÉS A RADNÓTI KORNIS–RÁKÓCZI–BETHLEN-KASTÉLY ERDÉLYI RÓMAI KATOLIKUS STÁTUS ÁLTALI MEGVÁSÁRLÁSÁNAK TÖRTÉNETE

Kétezertizenkettő március 18-án futótűzként terjedt el a hír az erdélyi magyar médiában, hogy a Maros megyei Radnóton kigyulladt és leégett a Kornis–Rákóczi–Bethlen-kastély két bástyájának zsindellyel födött tetőszerkezete. A tűzesettel kapcsolatos híradásokban ismételten előkerült az a – turisztikai tájékoztató anyagokban és esetenként tudományos cikkekben is (pl. Kaposi 2014: 177) – lelőhely nélkül előforduló utalás, miszerint a radnóti[1] uradalmat Bethlen Márk gróf egy éjszaka veszítette el kártyán. Némelyek még hozzácsapják a család küküllővári[2] és teremi[3] uradalmainak elvesztéstörténetét is. A szerzők ugyancsak tudni vélik, hogy a nyertes Haller József vagy Jenő gróf a radnóti uradalmat az Erdélyi Római Katolikus Egyháznak adományozta.

Kovács András művészettörténész az Erdélyi Múzeum Egyesület I. Szakosztályának 1993. március 19-i közgyűlésén kiváló szaktudással mutatta be a radnóti Kornis–Rákóczi–Bethlen reneszánsz várkastély történetét. Az előadásból készített kéziratában, Fejér Gerő egy 1925-ben megjelent tanulmányára hivatkozva (vö. Fejér 1925: 315), szintén közli a kártyás történetet (Kovács 1994: 17). Fejér Gerő idézett tanulmányában arról írt, hogy

1 Radnót (ma: Iernut, város Maros megyében)
2 Küküllővár (ma: Cetatea de Baltă, falu Fehér megyében)
3 Nagyteremi (ma: Tirimia, falu Maros megyében)

az Erdélyi Római Katolikus Státus[4] a 19. század végén az ingadozó értékű állampapír- és pénzvagyonát ingatlanokba fektette. Ennek során került a Státus birtokába más uradalmak mellett „1885-ben [...] Erdélynek legszebb és legnagyobb birtoka, a radnóti uradalom, melyet tulajdonosától, gr[óf] Bethlen Márktól a teremi és küküllővári uradalmakkal együtt állítólag egy éjszaka nyert el kártyán gr[óf] Haller Jenő" (Fejér: 1925: 315). Nyilván feltételezhető, hogy Fejér Gerő kanonoknak, aki 1911 és 1920 között a Státus referense is volt, a radnóti uradalomról több forrás és információ állt rendelkezésére, mint napjaink kutatójának, azonban, amint a tanulmányából kitűnik, nagyobb figyelmet fordított a Státus-referensi munkakör befolyásának csökkenése fölötti aggódásra, mint a közölt adatok pontosságára. Így tehát a meggyőződést nélkülöző felületességgel odavetett „állítólag" felütéssel kezdődő mellékmondata lehet a forrása a későbbiekben számos szerző által átvett városi legendának. Hitelt érdemlőbbnek tűnik egy Kelemen Lajostól származó információ. Eszerint „midőn az 1880-as években Bethlen Márkus gr[óf] tönkre ment, s a radnóti, küküllővári és nagyteremi uradalmakat főleg kártyázásaival sorra elveszítette, Küküllővárat elég olcsón egyik Haller gróf – János – vette meg" (Kálnoki Kis 1999: 160). Itt is találunk némi pontatlanságot, mert – amint a későbbiekben látni fogjuk – nem gróf Haller János, hanem gróf Haller Jenő[5] volt a vásárló.

Bár vélhetően van némi igazsága a kártyaszenvedély szerepének is a történetben, az alábbiakban a számunkra elérhető, illetve főként az Erdélyi Római Katolikus Státus Alapítvány levéltárában[6] fellelhető dokumentumok alapján igyekszünk rekonstruálni és bemutatni azokat a körülményeket, melyek közrejátszottak abban, hogy 1885-ben a korabeli Erdély legszebb és legnagyobb uradalma, a radnóti uradalom gazdát cserélt.

A KASTÉLY ÉS AZ URADALOM RÖVID TÖRTÉNETE

A radnóti kastély története rendkívül szövevényes. Az 1494-es első említésétől 1885-ig eltelt 391 évben körülbelül huszonöt tulajdonosa volt. Az első, a Bogáti család 81 évig,

4 Az Erdélyi Római Katolikus Státus első említése *Status Catholicorum Dominorum* néven az Erdélyi Fejedelemség 1615 szeptemberében tartott kolozsvári országgyűléséről való. Az 1640. évi gyulafehérvári országgyűlésen a katolikus rendek, a katolikus sérelmek tárgyalása során már *Status Catholicus* elnevezés alatt léptek fel. Mivel a tordai vallásszabadság kimondása ellenére katolikus püspök a reformáció óta nem tartózkodhatott Erdély területén, az 1716-os visszatéréséig a Státus vállalta a katolikusok érdekképviseletét. Mária Terézia abszolutisztikus törekvése főkegyúri jogon korlátozta ugyan a Státus működését, azonban a kiegyezést követően, 1866 és 1873 között újjászerveződött, és a mindenkori püspök elnöklete mellett, választott világi elnök tényleges vezetése alatt, 24 tagú Igazgatótanács és mintegy 150–200 tagú közgyűlés igazgatta 1948-as betiltásáig. (Vö. Holló 2009: 56–127.)

5 Császári és királyi valóságos belső titkos tanácsos, Küküllő vármegye főispánja, a Státus Igazgatótanácsának tagja (1886–1889), 1843. október 3., Kisbalázstelke – † 1898. március 16., Kisbalázstelke.

6 Az Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltára Kolozsváron, a Szentegyház (Iuliu Maniu) utca 5. szám alatt, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológia Karának egyházi tulajdonban lévő ingatlanában található.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

míg az utolsó, a Bethlen család 121 évig tartotta meg. A közbeeső 189 évben a birtok kézről-kézre járt és egy-egy birtokosa átlag mintegy nyolc évig tudta megtartani. Közülük hármat – Bogáti Gáspárt, Kendi Ferencet és Kornis Boldizsárt – a fejedelme ki is végeztetett.

A Bogáti család családtagjainak birtokügyleteire vonatkozó oklevelekből tudjuk, hogy Radnóton már 1494-ben nemesi ház és kúria állt.[7] Kovács András idézett tanulmányában a dokumentumok alapján arra következtet, hogy 1545 előtt alakíthatták át az udvarházat várrá. A Bogáti család 1575-ben veszítette el, amikor a Bekes Gáspár oldalán Báthory István fejedelemmel szembe forduló Bogáti Gáspárt fej- és jószágvesztésre ítélték, ekkor a családdal rokonságban lévő Kendi Ferenc kapta meg. Nem sokáig örülhetett neki, mert 1594-ben a Szent Liga oldalán a törökkel való szembefordulást erőltető Báthory Zsigmond fejedelem, a békepárti főurakkal együtt, őt is kivégeztette és a birtokot Geszthi Ferencnek adományozta. Ennek halála után rövid ideig Kornis Gáspár, majd a Kendiek, Bogáti Menyhért, Alia Farkas lakták, mígnem Rákóczi Zsigmond fejedelem birtokába került. Lemondása után, Báthory Gábor fejedelem Kornis Boldizsárnak juttatta, akit a széki merényletben való részvétele miatt 1610-ben végeztetett ki. Bethlen Gábor fejedelem 1617-ben kancellárjának Péchi Simonnak adományozta, akit árulás vádja miatt 1621-ben letartóztatott és a birtokot visszavette. Ezt követően a fejedelem jelentős átépítési munkálatokat végeztetett, amit nem tudott befejezni. Végrendeletileg Kornis Zsigmond kapta meg, akitől 1648-ban fia, Ferenc örökölte, de 1649-ben némi kárpótlásért lemondott róla II. Rákóczi György fejedelem javára. A fejedelem, a hozzátartozó birtokkal együtt nejének, Báthory Zsófiának adományozta és 1650 és 1660 között Agostino Serena velencei építész tervei alapján teljesen átépíttette. Halála után az új fejedelemasszony, Bornemissza Anna tulajdonába került, akitől fia II. Apafi Mihály, majd ennek özvegye Bethlen Kata örökölte. Az özvegy fejedelemasszony halála után 1758-ban a kincstár lett a tulajdonos. (Vö. Kovács 1994: 13–17.)

A Bethlen család birtokába 1764-ben került. Bethlen Gábor (1712–1768), a Bethlen család 18. századi történelmének legkiemelkedőbb alakja Bécsben katolikus hitre tért és ő alapította meg a Bethlenek katolikus ágát. Némelyek szerint ez eredményezte, hogy a már korábban elnyert kamarási és főispáni tisztségek után, 1754-ben már a kancelláriai pozícióig emelkedett.

A Habsburg-ház a háborús kiadásai miatt az adóemelésen túl kénytelen volt az erdélyi kincstári birtokokat is áruba bocsátani. Így 1764. április 17-én királyi engedéllyel 360000 rajnai forintért a nagyhalmágyi és almakeréki uradalmak mellett, a radnóti és küküllővári uradalmakat is Bethlen Gábor vásárolta meg. (Lukinich 1927: 508.) Feleségétől gr. Khevenhüller Jozefától egy fiúgyermeke, József (1757–1815) született, akinek a gr. Zichy Jozefával kötött házasságából nyolc utódja, négy lány és négy fiú gyereke származott. József nevű fiának br. Haller Borbálával kötött házasságából egy lány és négy fiú született. A harmadik fiú Kamilló örökölte a radnóti, küküllővári és teremi uradalmakat, akinek rövid házasságából egyetlen fia és örököse Bethlen Márk született.

7 „simulcum domo et curia nobilitari in dicta Radnolth existenti" 1494. február 9. (Jakó közzéteszi 1990: 2905. sz.)

BETHLEN MÁRK, A TRAGIKUS SORSÚ GRÓF

Bethlen Márk gróf tehát a korabeli Erdély egyik leggazdagabb családjába, a Bethlen család katolikus ágába született bele Kolozsváron 1852. augusztus 8-án. Édesapja, Bethlen Kamilló[8] 1851-ben kötött házasságot Huszár Erzsébettel,[9] aki fiatalon meghalt, így a kis Márk korán, már négyéves korában árvaságra jutott. Egyetlen gyermekként Erdély legnagyobb gazdasági uradalma Radnót mellett Küküllővár és Teremi uradalmak várományosa. Kiváló nevelésben részesülhetett és nagy műveltségre tehetett szert, bár állandó nyugtalanság jellemezte. Első nevelője – az Angliában is több évig tanulmányokat folytató – Raffaj Károly unitárius lelkész, akit Berde Mózes ajánlott be a Bethlen családba nevelőnek (Pap 1895: 57). 1864. január 31-én kolozsvári diák,[10] de az 1864/1865. tanév II. félévében már magántanulóként a pannonhalmi bencések esztergomi főgimnáziumának a III. osztályába (a mai hetedik osztálynak felel meg) volt beiratkozva, ahol valamilyen okból egyetlen vizsgát sem tett le (Értesítvény... 1864: 24–25). Időközben mégis elvégezte alsóbb iskolai tanulmányait, mert tizennyolc évesen, 1870. április 21-én a Bonni Egyetemre iratkozott be, ahol 1871. augusztus 11-ig tanult. A következő 1872. egyetemi év téli szemeszteréig már a Müncheni Műegyetem hallgatója. Itt sem maradt sokáig, mert 1872. november 25. és 1873. július 15. között a Lipcsei Egyetem hallgatott bölcsészetet. (Szabó–Simon–Szögi 2014: 83–84.) Visszatérve Erdélybe a család nagyteremi birtokát vezette (*Magyar...* 1888: 55).

Bethlen Márk gróf a korabeli arisztokraták megszokott életét élte. Nagyteremi volt az otthona, de lakást tartott fenn Kolozsváron és Budapesten egyaránt. Tagja az Országgyűlés felső házának és több közművelődési egyesületnek. Így alapító tagja a Magyar Történelmi Társulatnak (*A Magyar Történelmi...* 1889: 20), melynek „czélja: a hazai történettudomány minden ágának művelése, megkedveltetése, és iránta minél szélesbkörü érdekeltség ébresztése" (*A Magyar Történelmi...* 1889: 3). De tagja a Nemzeti Múzeum-Egyletnek és a Nemzeti Casino-nak (vö: *Nemzeti...* 1878: 10), amely a „nemes maga viseletű embereknek kellemetes társalkodás végett való Egyesülete, mellyben azok tudományos és legfőképpen gazdasági s kereskedési tárgyakról beszélgetnek, vagy hasznosabb könyveket és újságokat olvasnak" (*A Pesti...* 1828: 33). Ugyancsak tagja a Székely Mivelödési és Közgazdasági Egyesületnek (Buzogány szerk. 1881: 87), a Hunyad megyei történelmi és régészeti társulatnak (Kun szerk. 1884: 120) és a Pesti Lovaregyletnek.[11]

Katolikus főúrként teljesítette a saját felekezete iránti kegyúri kötelezettségeit, az örökölt gyakorlat szerint támogatta az egyházat. Ennek köszönhetően 1883-tól 1895-ig – a patrónusok, dignitáriusok és főrendi tagok csoportjában – rendszeresen meghívást kapott a Státus évi közgyűlésére, azonban a tizenhárom rendes és két rendkívüli közgyűlésből csupán két alkalommal 1883-ban és 1886-ban jelent meg.[12]

8 Bethlen Kamilló (1827. nov. 16. Bajom – † 1883. május 6., Ádámos).

9 Huszár Erzsébet (1833–1856. aug. 12., Kolozsvár).

10 Vidéki hírek. *Színházi Látcső.* (33) 1864. febr. 2. 3.

11 *Vadász- és Verseny-lap* XXII. (3) 1878. jan. 16. 17.

12 Vö. Az Erdélyi Római Katolikus Státus közgyűléseinek 1883 és 1895 közötti jegyzőkönyvei. In: Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltára (a továbbiakban: ERKSL) IV. 4. e. 1. doboz.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Nyilván 1891 után már csak tévedésből kaphatott meghívót, mivel akkorra harmadik uradalmát is elveszítette. Katolikusként a más felekezetekkel szemben is segítőkészséget és tiszteletet tanúsított. A nagyteremi református templom javítását 1882-ben egy ajtó árával, 10 forinttal támogatta.[13] Három évvel később az orgona javítására ugyancsak 10 forint értékű fát adományozott.[14] Ferencz József unitárius püspököt – a küküllőköri eklézsiákban tett látogatása idejére –, mint a környék legtehetősebb ura Radnóton és Teremiben is vendégül látta (*Püspöki...* 1883: 321).

Hogy kártyán veszítette el vagyonát vagy sem, nem tudjuk pontosan, de a roszsz barátok mindenképpen jelentős szerepet játszhattak abban, hogy tönkrement. Marton Krizosztom küküllővári lelkész 1884. november 30-án Lönhart Ferenc püspökhöz intézett levele szerint „Márkus Gróf úr jelenleg Balástelkén – Gróf Haller Jenő ő méltóságánál van – egy olyan kompániában, melytől életében édesapja mindég tiltotta [...] magam is bátor voltam az ifjú Gróf urat apja óvására figyelmeztetni – engem röviden – következőleg hallgattatott el: Én 32 éves vagyok!" Aztán a lelkész mintegy magyarázatképpen malicziózusan hozzátette: „A Gróf úrnak édesapja halálával terjedelmes mezeje nyílt a világba – tartok attól – e fogja birtokát összébb szorítani!"[15] A kortárs Toldalagi Róza korabeli memoárjában lakonikusan foglalja össze a gróf helyzetét. Eszerint 1900-ban „Márkus gróf Gmundenben él száműzetésben. Tizenöt éve még dúsgazdag volt." (Toldalagi 2000: 70.) A tragikus sorsú gróf itt is halt meg 1917. április 15-én (Lukinich 1927: 513).

A RADNÓTI URADALOM STÁTUS ÁLTALI MEGVÁSÁRLÁSA

Az Erdélyi Római Katolikus Státus 1884. szeptember 22–24-e között tartott közgyűlésén javaslat hangzott el, arra vonatkozólag, hogy a Státus anyagi érdeke megkívánná, hogy a változó értékű értékpapírok helyett a Státus vagyonát előnyös módon, értékes és jól jövedelmező birtokokba fektesse. Mivel a javaslat szerint a „birtokvásár sikerülése leginkább attól függ, hogy a kínálkozó előnyös alkalmat a kellő időpontban megragadni és kihasználni lehessen",[16] a státusgyűlés megbízta az igazgatótanácsot,

13 *Az 1882-ik évi püspöki jelentéshez,* 23. In: Kiegészítő betétlap Az erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Kolozsvárt 1882. május hó 31-ik és június hó 1–4-ik napjain tartott közgyűlés jegyzőkönyvéhez. Kolozsvárt, 1882.

14 *Melléklet az 1885-dik évre vonatkozó püspöki jelentéshez, 35.* In: Kiegészítő betétlap Az erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület, Kolozsvártt 1886. június 17–20 napjain tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéhez (szerk. Szász Gerő és Bodor Antal). Kolozsvártt, 1886.

15 Gyulafehérvári Érseki Levéltár (továbbiakban GyÉL), I. 13/d, 2. doboz, 3725/1848. december 3.

16 *Az Erdélyi Római Katholikus Statusnak 1884. szeptember 22–24-én Gyula-Fehérvártt tartott gyűléseiről vezetett jegyzőkönyv.* Kolozsvár, 1885, 14. p. A Státus a kötvények ingatlanokra való átváltását már korábban elkezdte, azzal, hogy 1877-ben Leitner Ferdinándnétól megvásárolta a Csáky-féle nagyalmási uradalmat az ösztöndíjalap javára 400000 forint erdélyi úrbéri földtehermentesítési kötvény ellenében. (Vö. *Az erdélyi római katholikus Státus-gyűlés jegyzőkönyve 1877. évről.* Kolozsvárt, 1879, 18. i. p.)

hogy amennyiben kiváló minőségű, nagy kiterjedésű és jól jövedelmező birtok eladóvá válna, tegyen lépéseket a megvásárlására.

A Státus Igazgatótanácsának 1884. december 20-i ülésének jegyzőkönyvében a fenti megbízás magyarázataképpen a jegyzőkönyv vezetője megjegyzi, hogy „ezen pont alatti határozat azon szállongó hír alkalmából keletkezett, mintha gróf Bethlen Márk őm[é]l[tósá]ga radnóthi és küküllővári birtoka eladóvá tétetett volna. Azonban gróf úr őm[é]l[tósá]ga ezen hírt hírlapilag megcáfolván ez egyelőre tudásul vétetett és elhatároztatott, hogy fenn marad a Statusgyűlési határozat érvénye azon esetre, ha nagyobb birtok megvásárlására alkalom nyílnék."[17]

Lönhart Ferenc püspök, még a gyűlés előtt, december elején azzal a kéréssel kereste meg az Igazgatótanácsot, hogy „elterjedvén vidékünkön azon hír, hogy gróf Bethlen Márk úr a küküllővári birtokát gróf Haller Jenő úrnak örökre eladta, és hogy ez eladás szerződés alapján bevégzett ténynek tekintendő",[18] az uradalmi birtokhoz tartozó kegyúri kötelességek és a birtokot terhelő presztációk telekkönyvi biztosítása érdekében tegye meg a megfelelő lépéseket. A püspök a „befejezett tényről" biztos forrásból értesült. A korábbi baljós hírek miatt ugyanis, már november 25-én – „sub secreto sigillo" – érdeklődött Marton Krizosztom küküllővári lelkésztől[19] és Ágoston Lajos szőkefalvi plébánostól[20] is a terjengő híreket illetően. Marton Krizosztom november 30-i válaszában ugyan arról ír, hogy maga sem tud többet, „ugyanaz a hír tartja lázba a jobb érzelműeket a mi körünkben is – még a nyár óta – miszerént Gróf Haller Jenő ő méltóságának elvolna adva Küküllővár anélkül, hogy valaki valami bizonyosat mondhatna".[21] Ágoston Lajos szőkefalvi plébános alaposabban utánajárt a kérdéses híreknek. A püspök kérésére felkereste a dicsőszentmártoni telekkönyvi hivatalt, ahol azt a nyilatkozatot kapta, hogy nem érkezett be megkeresés az átírást illetően és az egyik hivatalnok szerint „a vásár csak kósza hír lesz, miután ő határozottan hallotta, hogy gróf Bethlen Márk gróf Haller Jenőnek közelebbről 75 ezer forint adósságot lefizetett". Pekri szőkefalvi főgondnok szerint azonban „a vásár még nem ejtetett meg ugyan, hanem annyi bizonyosnak vehető, hogy Küküllővár maholnap gróf Haller Jenő kezébe megy át, miután máris ő látszik rendezni gr. Bethlen Márk pénzügyi dolgait". Zehán Lászlótól, a szőkefalvi római katolikus egyházközség ügyvédjétől, aki maga írt meg egy váltót Bethlen Márknak, azt tudta meg, hogy „gr. Haller Jenő folyó évi szeptember 13-án Medgyesen 135 ezer forintot fizetett gr. Bethlen Márknak, és az ügyvéd úgy hiszi, hogy az a küküllővári uradalom terhére történt, miután gr. Haller Jenő Küküllővár kedvéért saját birtokát is – Mátét[22] – eladni akarja, vagy már eladta. Szerinte tény az, hogy a balázsfalvi érsekség Küküllővár felett már alkuban állott és a vásár megejtésének még 80 ezer forint differencia állott útjába, amikor aztán a gr. Haller részéről megtörtént a közbelépés." Az ügyvéd véleménye szerint mivel a gróf az apja halála óta félmillió adóságot csinált, „Radnót is urat fog cserélni, ha ma nem, holnap".[23]

17 *Az erdélyi rk. püspökmegyei igazgatótanács 1884. évi december hó 20-án tartott ülésének jegyzőkönyve.* In: ERKSL IV. 4. a. 35. kötet, 61. p.

18 GyÉL, I. 13/d, 2. doboz, 3627/1884. december 4.

19 GyÉL, I. 13/d, 2. doboz, 3627/1884. november 25.

20 GyÉL, I. 13/d, 2. doboz, 3873/1884. december 7.

21 GyÉL, I. 13/d, 2. doboz, 3725/1848. december 3.

22 Szentmáté (1913-ig Szászmáté, ma: Matei, falu Beszterce-Naszód megyében).

23 GyÉL, I. 13/d, 2. doboz, 3627/1848. december 7.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A küküllővári birtok adásvétele hivatalosan 1884. december 12-én megtörtént. Marton Krizosztom december 19-ről kelt levélben siet értesíteni a főpásztort, hogy „a nép szava beteljesedett – fájdalom – Küküllővár el van adva. A katasztrófa Balástelkén G[róf] Haller úr régi óhajára, javára lejátszódott. A 32 éves önhitt fiatal Gróf – magára hagyatva – lelketlen emberek áldozata lett, jó barátai adták meg szívének a kegyelemdőfést. [...] Az inventálást Dr. Kein medgyesi Statusgyűlési tag vezeti. Ennyi ami legbizonyosabb."[24] A dicsőszentmártoni járásbíróság, mint telekkönyvi hatóság ugyancsak 1884. december 19-ről keltezett 2450-84. számú végzésével hivatalosan is értesítette a Státust, mint érdekelt felet az adás-vételről.[25] Az értesítés szerint a telekkönyvi hivatal a birtokot a régi tulajdonosról 300000 forint vételárért átírta az új tulajdonosra, Balástelki gr. Haller Jenőre, de egyszersmind átírta a birtokra az erdélyi római katolikus tanulmányi alap javára bejegyzett 80000 forint kölcsön tőkejáruléki terheit és a kolozsvári két római katolikus növelde számára a birtok után patrónusi kötelezettségként évente kétszáz köböl[26] közepes búza és kétszáz erdélyi veder[27] bor kiadási, vagy ennek pénzbeli megváltási összegére vonatkozó fizetési kötelezettségét is.

Hogy összecsaptak a hullámok Bethlen gróf feje fölött, mutatja Erősdi Sándor marosvásárhelyi ügyvéd levele is, melyben jelezte az igazgatótanácsnak, hogy „mint aki az illető grófi családnál az ügyek vezetésénél egyik tényező voltam s illetőleg vagyok [...] amint a küküllővári uradalom eladásából részt nem vettem, úgy a radnóthi uradalom célba vett eladásáról sincs semmi tudomásom", aztán epésen hozzátette, hogy „a tulajdonos Gróf az írt ügyeket mások által intéztette s intézteti ez időszerént, eddigelé nézetem szerént elég károson; s bárkinek is feltűnhetik az intézők eljárásai, egyebet mellőzve már csak azon okból is, hogy a Küküllővár megvételével a Catholicus Status nem vala megkínálva, holott már annak gyűlésében, az eladást megelőzőleg ki vala mondva, hogy az illető capitalisok ingatlanok vásárlására is fordíthatók".[28]

Kein Adolf medgyesi ügyvéd, gr. Haller Jenő megbízásából 1985. január 2-án értesítette hivatalosan az igazgatótanácsot, hogy a küküllővári uradalmat a gróf örökáron megvette és mivel a Státus részére bekebelezett 80000 forint összegű kölcsön kamatainak megfizetésére felhatalmazása van, kérte az igazgatótanácsot hogy közölje a kamatok fizetésének esedékes időpontjait és összegét.[29] A rend kedvéért megjegyezzük, hogy a 80000 forint kölcsönt nem Márk gróf, hanem az apja, Kamilló vette fel a Státustól még 1882-ben.[30]

Hogy a korábbi, a radnóti uradalom eladására utaló híresztelések sem voltak alaptalanok, mutatja, hogy alig telt el pár nap és a Státus Igazgatótanácsa a január 20-i ülésén már Kein Adolf ügyvédnek január 17-ről keltezett levelét tárgyalta, melyben az ügyvéd arról ír, hogy „Gróf Bethlen Márkus úr őméltóságának meghagyása folytán, mint annak teljhatalmú képviselője bátorkodom annak radnóthi uradalmát örök áron megvétel végett ajánlani [...] a vételár egy millió forintot osztr[ák] ért[ékben]

24 GyÉL, I. 13/d, 2. doboz, 4007/1848. december 22.
25 ERKSL IV. 4. b. 146. doboz, 12/t. 9.
26 1 köböl = 4 véka = 120 liter
27 1 erdélyi veder = 12,4 liter
28 ERKSL IV. 4. b. 146. doboz, 136/a. 49.
29 ERKSL IV. 4. b. 146. doboz, 21/a. 7.
30 ERKSL IV. 4. b. 146. doboz, 87/t 49.

tenne."[31] Az ügyvéd ajánlatában jelzi, hogy az uradalom kilenc községre terjedt ki. A radnóti kastély és ingatlanai mellett további területek tartoznak hozzá Marosorbón, Maroslekencén, Kisiklandon, Deégen, Sályin, Csapón, Marosszentjakabon és Oláhpéterlakán. Az uradalom a maga 4723 hold és 467 1/2 négyszögöl területével[32] a korabeli Erdély legnagyobb birtoka volt. Ha figyelembe vesszük, hogy egy kataszt rális hold 0,57546 hektárnak, illetve egy négyszögöl 3,597 négyzetméternek felel meg, akkor a radnóti uradalom összterülete mintegy 2718 hektárt tett ki. Az ügyvéd jelzi továbbá, hogy Deég községben a legelő elkülönítéssel szaporodik telekkönyvileg az uradalom mintegy 60 holddal csakúgy, mint Maroslekence községben, ahol a határtagosítás által lehet szaporodásra számítani. Így a teljes terület körülbelül 5000 kataszt rális holdat tesz majd ki.[33] Ugyancsak az uradalomhoz tartozik még a Maros folyón egy nyolckövű malom és két vámos komp, illetve tutajvám és halászati jog, továbbá kocsmajog és Radnóton két vendéglő. A birtokkal együtt felajánlotta a teljes gazdasági felszerelésen kívül még az állatállományt is.[34] A birtok tiszta évi jövedelme az utolsó öt év átlagát véve figyelembe 52400 forint volt, ami az ügyvéd véleménye szerint gondos kezelés mellett 60000 forintra felemelhető.[35]

Az uradalom megvásárlásának az ügye a felajánlással felgyorsult. Az Igazgatótanács a január 20-án tartott ülésén a vásárlás előkészítése érdekében egy 7 tagból álló bizottságot küldött ki, melynek elnöke Béldi Gergely,[36] tagjai Barts Ferenc,[37] dr. Gróisz Gusztáv,[38] dr. Éltes Károly,[39] Matskási Ferenc[40] igazgatótanácsosok valamint Bíró

31 ERKSL IV. 4. b. 146. doboz, 94/a. 32.

32 Szántó (2114 hold 1526 négyszögöl) és kaszáló (1068 h. 1056 1/2 nöl), legelő (768 h. 1016 nöl) és erdő (626 h. 462 nöl), szőlő (34 h. 721 nöl) és belső terület (45 h. 378 nöl), nádas (54 h. 1531 nöl) valamint patakot és utat (10 h. 177 nöl). (In: uo.)

33 A birtok a radnóti 177. telekkönyvben A I. 1–11.; 13–16.; 18–85.; 87–170. rend, a 180. telekkönyvben A+1. rend és 243. számú telekkönyvben A+1. rend, a deégi 12. számú telekkönyvben A I. 1–7.; 9–25. rend, a 92. számú telekkönyvben A+1. rend, 93. számú telekkönyvben A+1. rend, 174. számú telekkönyvben A+1 rend, a 201. számú telekkönyvben A+1. rend, a 202. számú telekkönyvben A+1. rend, a 203. számú telekkönyvben A+1. rend, a 204. számú telekkönyvben A+1. rend és a 224. számú telekkönyvben A+1. rend, az oláhsályi I. rész 134. számú telekkönyvben A I. 1–8. rend és a II. rész 102. számú telekkönyvben A+1–3. rend, a csapói 91. számú telekkönyvben A+1. rend, a maroslekencei 14. számú telekkönyvben A+1–36. rend, a kisiklandi I. rész 130. számú telekkönyvben A+1–33 és 35. rend, a marosorbói 80. számú telekkönyvben A+1–8. rend, a 221. számú telekkönyvben A+1. rend, és a 239. számú telekkönyvben A+1. rend, a szentjakabi 113. számú telekkönyvekben A+1–3. rend és az oláhpéterlaki 264. számú telekkönyvben A+1–3. rend számok alatt van foglalva. (Vö. ERKSL IV. 6. d. Ingatlanügyek 1815–1899, 1. doboz, 412 a 157/1886.)

34 A teljes állatállomány: 10 ló, 120 ökör, 2 bika, 60 tehén, 40 borjú, 1000 juh, 300 sertés.

35 ERKSL IV. 4. b. 146. doboz, 94/a. 32.

36 Császári és királyi kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, Maros-Torda vármegye főispánja, 1819. március 9., Brassó – † 1889. január 6., Kolozsvár.

37 Nagyprépost, püspöki helynök, 1814. október 7., Bazin (Pozsony vm.) – † 1896. január 3., Gyulafehérvár.

38 Jogtudor, a kolozsvári Ferencz József magyar királyi tudományegyetem nyugalmazott nyilvános rendes tanára, címzetes miniszteri tanácsos, Kolozsvár szabad királyi város országgyűlési képviselője, a kolozsvári Római Katolikus Egyházközség főgondnoka, 1840. július 15., Kolozsvár – † 1899. január 21., Budapest.

39 Kanonok, kolozsvári apát-plébános, 1837. november 19., Tusnád – † 1890. január 12., Kolozsvár.

40 Radnótfájai birtokos, a Státus igazgatótanácsosa.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Béla[41] előadó és Haller Rezső,[42] a Státus jogtanácsosa voltak. A bizottság megbízása a telekkönyvi kivonatok és számadások átvizsgálására, a helyszínen a birtok viszonyainak és jövedelmezőségének tanulmányozására szólt, hogy ezek alapján az uradalom értékét felmérjék és az eljárásuk végeredményéről jelentést és ez alapján a megajánlható vételárra nézve javaslatot tegyenek.[43]

Az ülést követően a bizottság még aznap sürgönyileg értesítette Bethlen Márk grófot, hogy a Státus a vásárlás iránt lépéseket tesz és kérik, hogy a Státus végleges döntése előtt másnak ne ajánlja a birtokot megvételre. Kein Adolf ügyvéddel időpontot egyeztettek az uradalom meglátogatására és január 26–27-én meg is látogatták az uradalmat. Az Igazgatótanács ugyanakkor értesítette Lönhart Ferenc püspököt is a fejleményekről, hogy a tervezett megállapodáshoz hozzájárulását megadja.[44]

A kiküldött héttagú bizottság február 2-i keltezéssel egy huszonegy oldalas részletes jegyzőkönyvben tett jelentést. Ebben az uradalom alkatrészeinek az értékét külön-külön részletesen felsorolták. Eszerint a földterület értéke 357209, az épületek 60000, a malom 200000, a gazdasági felszerelések 51291, a kocsmaregálék 104400, a tutajvám 40000, a vásárvám pedig 12600 forintot, tehát összesen 825500 forintot tesz ki. Javasolják a birtok megvásárlását, amikor a tapasztaltak alapján – amint írják – „azon meggyőződésünknek adunk kifejezést, hogy a mélt[ó]s[á]g[os] igazgatótanács a Radnóthi uradalomért, minden fundus instructussal együtt 900000 azaz kilencszázezer osztr[ák] ért[ékű] forintot egész megnyugvással adhat, olyképp, hogy ez összegből kifizettetvén minden az uradalomra bekebelezett teher és az átruházási kincstári illeték is". Magyarázatképpen egyebek mellett még megjegyzik, hogy az „uradalomban eddig csak közönséges parasztgazdaság folytattatott, ha pedig a gazdaság rationábilis alapokra fektettetik, az uradalom jövedelmezősége még tetemesen fejleszthető", illetve „az uradalom szakértők nyilatkozata szerint is, ma az erdélyi részben a legszebb uradalom, mely kitűnő minőségű földei, kiválóan kedvező fekvése, a lehető legjobb forgalmi viszonyok mellett nemcsak nem csökkenhet értékében, de abban a belefektetett tőkének szükségképpen folyton növekednie kell".[45] A Státus nevében, Kein Adolf ügyvédnek még a radnóti tartózkodás alatt megtették a 900000 forintos vásárlási ajánlatot. Az ügyvéd miután egyeztetett a tulajdonos gróffal, január 31-én jelentette, hogy a gróf elfogadja a felajánlott vételárat, de kéri, hogy a Státus fizesse az átírási illetékeket és hogy az uradalmat az 1894. december 31-i állapotában vegye át. Ugyanakkor kéri, hogy a küküllővári uradalmat terhelő gabona és bor alapítványi tartozásokat a radnóti uradalom terhére engedjék átíratni úgy, hogy az évi járandóságok összegét a megelőző öt év átlaga alapján kiszámítva, annak megfelelő tőkét a vételárból tartsák vissza.[46]

Az Igazgatótanács február 3-ai rendkívüli ülésén felolvasták Lönhart Ferenc püspök január 23-ról kelt válaszlevelét, melyben közli elvi hozzájárulását a vásárhoz abban a reményben, hogy a kiküldött bizottságnak sikerül a felajánlott vételárat lejjebb

41 Az Erdélyi Római Katolikus Státus Igazgatótanácsának előadója, tiszteletbeli kanonok, később pápai praelátus és kolozsvári apát-plébános, 1839 május 20., Máréfalva – † 1905. május 22., Kolozsvár.

42 A Státus jogtanácsosa, később királyi tanácsos, a kolozsvári ügyvédi kamara elnöke és az EMKE jogtanácsosa, 1834. szeptember 8., Nagybánya – † 1907. április 1., Kolozsvár.

43 ERKSL IV. 4. a. 35. kötet, 94. p.

44 ERKSL IV. 4. b. 146. doboz, 94/a. 32.

45 ERKSL IV. 4. b. 146. doboz, 178/a. 63., 19.

46 ERKSL IV. 4. a. 35. kötet, 143/a. 51.

szállítani.[47] Így a kiküldött héttagú bizottság jelentése alapján, a püspök beleegyezésének birtokában az Igazgatótanács véglegesen döntött, hogy a radnóti uradalmat – egyharmad részben az erdélyi római katolikus tanulmányi alap, egyharmad részben az erdélyi római katolikus ösztöndíjalap és egyharmad részben az erdélyi római katolikus vallásalap részére – teljesen tehermentesen 900 000 forintért megvásárolja.[48] Elfogadták a gróf kérését, hogy a küküllővári uradalmat terhelő gabona és bor alapítványi tartozásokat a radnóti uradalom terhére méltányos elszámolással átvegyék, az átírási illetékek kifizetését azonban nem vállalták.

Az Igazgatótanács megbízta Béldi Gergely és dr. Gróisz Gusztáv igazgatótanácsosokat valamint Bíró Béla előadót és Haller Rezső jogtanácsost, hogy a püspök végleges hozzájárulásának és az apostoli király, mint legfőbb kegyúr jóváhagyásának fenntartása mellett, Kein Adolf meghatalmazott ügyvéddel, az uradalom megvásárlása ügyében a tárgyalásokat folytassák, az örökári szerződést 900000 forint vételárért megkössék és a Státus nevében közjegyző előtt hivatalosan aláírják.[49] Bíró Béla előadót megbízták, hogy a királyi közjegyző által kiállítandó szerződések példányait, a vásárlással kapcsolatos összes ügyirattal együtt a püspökhöz személyesen vigye el és az elvi beleegyezés után – most már a kialkudott ár alapján – kérje a szerződéshez való végleges hozzájárulását. Arra is megbízást kapott, hogy a püspök által jóváhagyott szerződéshez, Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi magyar királyi miniszter közbenjárásával, az apostoli királynak, mint legfőbb kegyúrnak a hozzájárulását is megszerezze.[50]

A fenti döntés alapján Dorgó Albert királyi közjegyző a 98/1885 ügyszám alatt elkészítette az adás-vétellel kapcsolatos örökvásári szerződést.[51] Bethlen Márk gróf és a megbízott négyes bizottság tagjai február 4-én írták alá. A végleges dokumentumból a közjegyző az érdekelt feleknek megfelelő számú hiteles másolatot készített. Február 9-én Lönhart Ferencz erdélyi püspök is – néhány, a birtok átvételének részleteit érintő megkötéssel – ellenjegyezte a szerződést.[52]

Az 1885. március 20-án tartott igazgatótanácsi ülésen Bíró Béla referens arról számolt be, hogy a radnóti uradalom megvásárlására vonatkozó szerződést az apostoli király, mint főkegyúr március 16-i elhatározása alapján Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi magyar királyi miniszter 1885. március 18-i 11.142. számú leiratával jóváhagyta és ezzel a vásár véglegessé vált. Ez alapján a nagyenyedi királyi járásbíróság, mint telekkönyvi hatóság március 26-án a radnóti uradalmat egyenként egyharmad részben a Státus által fenntartott erdélyi római katolikus tanulmány-, ösztöndíj- és vallásalapra, mint célalapok nevére telekkönyvezte.

47 ERKSL IV. 4. b. 146. doboz, 143/a. 57. /289 sz./1884

48 ERKSL IV. 4. a. 35. kötet, 120. p.

49 ERKSL IV. 4. b. 146. doboz, 177/a. 62.

50 ERKSL IV. 4. a. 35. kötet, 120. p.

51 ERKSL IV. 6. d. Ingatlanügyek 1815–1899, 1. doboz, 412/a 157/1886.

52 ERKSL IV. 4. b. 147. doboz, 211/a. 82.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

ÖSSZEFOGLALÁS

Összefoglalásként azt mondhatjuk, hogy az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsa „a kínálkozó előnyös alkalmat a kellő időpontban megragadta és kihasználta", amikor megvásárolta a korabeli Erdély legszebb, nagy kiterjedésű és jól jövedelmező radnóti uradalmát. A kínálkozó alkalmat az adta, hogy Bethlen Márk gróf élete – bár három jelentős uradalmi birtok egyedüli örököseként Erdély talán leggazdagabb ifja volt – tragikus fordulatot vett. Óriási vagyonát vélhetően nem egy éjszaka veszítette el, azonban apja, Bethlen Kamilló 1883-ban bekövetkezett halála után anyagilag rövidesen teljesen tönkre ment. Rövid egy év alatt kártyázással és más úri passziókkal több mint félmillió forint tartozást halmozott fel. Ennek következtében adta el 1884. december 12-én Haller Jenő grófnak a küküllővári, 1885. február 4-én pedig az Erdélyi Római Katolikus Státusnak a radnóti uradalmát. Utolsóként 1891. október 15-én a nagyteremi családi birtokot bocsátotta árverésre, amin 338285 forintért sikerült túladnia.[53] Ezt követően végleg Erdély elhagyására kényszerült. Budapesten, majd az ausztriai Gmundenben, vélhetően a társadalmi megvetés által előidézett száműzetésben élt, illetve „mulatta napjait".

SZAKIRODALOM

A Magyar Történelmi...
1889 *A Magyar Történelmi Társulat Névkönyve 1889.* Kiadja a Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
A Pesti...
1828 *A Pesti Casino Tagjainak A. B. C. szerint való feljegyzése és annak alapjai.* Pesten.
Értesítvény...
1864 Értesítvény a pannonhegyi Sz. Benedek-rend esztergomi főgymnásiumáról az 1864/5 tanév végén. Kiadta Ferenczy Jakab igazgató, Esztergom.
Buzogány Áron (szerk.)
1881 *A Székely Mivelődési és Közgazdasági Egyesület ötödik évkönyve 1880-ra.* Budapest.
Fejér Gerő
1925 A háború évei. In: Bagossy Bertalan et alii.: *Az erdélyi katolicizmus multja és jelene.* Erzsébet Könyvnyomda Részvénytársaság, Dicsőszentmárton, 315–329.
Holló László
2009 *A világiak által vezetett egyházmegye. Az Erdélyi Római Katolikus Státus társadalmi jelentősége.* I. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.
Jakó Zsigmond (közzéteszi)
1990 *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei.* II. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Kálnoki Kis Tamás
1999 Reménytelen reménységben, avagy remény a reménytelenségben. Kelemen Lajos dokumentum(típus)ok a '940-es évekből. *Levéltári Közlemények* 70. (1–2) 157–163.

53 A *Gazeta Transilvaniei* brassói román nyelvű napilap lakonikus híradása szerint „Domeniulu dela Tirimia-mare alu contelui Bethlen Markus s-a vêndutu la 15 Octomvre prin licitația. L-a cumpăratu proprietarulu Solymosi László cu 338285 fl." (Bethlen Márk gróf nagyteremi uradalma árverés útján október 15-én került eladásra. Solymosi László vásárolta meg 338285 forintért.) *Gazeta Transilvaniei* LIV. (224) 1891. okt. 9/21. 2.

Kaposi Zoltán
2014 A hazai arisztokrácia gazdasági tagoltsága a 19. század utolsó harmadában. In: Buhály Attila – Reszler Gábor – Szoboszlay György (szerk.): *Falak és választóvonalak a történelemben. A Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófiai Intézete által 2012. november 29–30-án rendezett társadalomtudományi konferencia előadásai.* (Terminus Könyvek, 1.) Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófiai Intézete, Nyíregyháza, 167–180.
Kovács András
1994 *A radnóti várkastély.* (Erdélyi Tudományos Füzetek, 215.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
Kun Róbert (szerk.)
1884 *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve 1881. május hó 30-tól 1883 május hó 30-ig lefolyt társulati évekre.* Arad.
Lukinich Imre
1927 *A bethleni gróf Bethlen-család története.* Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest.
Magyar...
1888 *Magyar nemzetségi zsebkönyv. Első rész: Főrangú családok.* Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, Budapest.
Nemzeti...
1878 *Nemzeti Casino évkönyve 1877.* Ötvenegyedik évfolyam. Athenaeum, Budapest.
Pap Mózes
1895 Raffaj Károly. *Unitárius Közlöny.* 56–58.
Püspöki...
1883 Püspöki vizsgálat. *Keresztény Magvető* XVIII. (5) 321–323
Szabó Miklós – Simon Zsolt – Szögi László
2014 *Erdélyiek külföldi egyetemjárása 1849–1919 között.* I. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely.
Toldalagi Róza
2000 Emlékek. *2000. Irodalmi és Társadalmi Havilap* XII. (7–8) 63–74.

DESTINUL TRAGIC AL UNUI CONTE ŞI ISTORIA CUMPĂRĂRII CASTELULUI KORNIS-RÁKÓCZI-BETHLEN DIN IERNUT DE CĂTRE STATUSUL ROMANO-CATOLIC DIN TRANSILVANIA

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea castelul Kornis-Rákóczi-Bethlen din Iernut, împreună cu cea mai impozantă moşie a Transilvaniei şi-a schimbat proprietarul în împrejurări deosebite. Stilul de viaţă iresponsabil şi activitatea economică inadecvată a contelui Márk Bethlen au contribuit la falimentul şi vânzarea castelului de la Iernut, alături de alte două castele şi moşiile acestora. În această lucrare, pe baza surselor disponibile şi a documentelor arhivistice, autorul prezintă pe de o parte circumstanţele care au constrâns contele să ofere trei castele şi proprietăţi spre vânzare, pe de altă parte împrejurările cumpărării proprietăţii de la Iernut de către Statusul Romano-Catolic din Transilvania.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A COUNT WITH A TRAGIC FATE AND THE STORY OF HOW THE KORNIS–RÁKÓCZI–BETHLEN CASTLE OF IERNUT WAS PURCHASED BY THE ROMAN CATHOLIC STATUS OF TRANSYLVANIA

In the second half of the 19th century the Kornis-Rákóczi-Bethlen Castle – together with the most beautiful and the largest estate of contemporary Transylvania – changed hands under specific circumstances. The owner, Count Márk Bethlen – through his irresponsible lifestyle and inappropriate economic activities –, may have played a great part in ending up in bankruptcy and being forced to sell further two estates besides the one in Iernut. The present study aims at using the available sources and archival documents in order to present the facts that compelled the Count to offer three of his castles and the pertaining estates for sale, on the one hand, and the circumstances that contributed to the purchasing of the estate in Iernut by the Roman Catholic Status of Transylvania, on the other.

JÁNOS TÁRSASÁG